

Світлана Смірнова

магістр історії,

молодший науковий співробітник

Кам'янець-Подільського державного

історичного музею-заповідника

МАТРИЦЯ ПЕЧАТКИ З ГЕРБОМ ОСОРІЯ З ФОНДІВ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ-ЗАПОВІДНИКА

В роботі здійснено першу публікацію та дослідження матриці печатки, знайденої в околицях с. Подільське.

Ключові слова: печатка, шляхта, герб Осорія.

До фондів нашого музею Ковтонюком Василем Тихоновичем¹, жителем с. Подільське Кам'янець-Подільського району Хмельницької області було передано цікавий експонат – матрицю печатки, знайдену ним на околицях села (рис. 1).

Матриця печатки бронзова, основа овальної форми, розміри – 2×2,5 см. На зворотній стороні матриці є тримач довжиною 2,5 см з кільцем для підвішування.

Опис основи. В центрі, в нижній частині щита зображено колесо. У верхній частині колеса розламаний обідок, в який закладений меч. Зверху, над щитом, відтворено корону та три страусині пір'їни. Зліва від гербу зображено гармату, три прапори, барабан. Справа від гербу також відображено три прапори, гармату та литаври. Внизу під гербом на овальній виїмці вигравіювана каліграфічна літера «П».

Зображення гербу перегукується з відомим польським гербом Осорія, інші назви – Старжа, Посвист. Його опис подається в праці А. Б. Лакієра: «на червоному фоні, золоте від воза колесо, зверху на ньому зламаний обід і в тому місці встановлений меч або хрест. На шоломі три страусині пір'їни» [6, с. 449–450] та в праці В. К. Лукомського і В. Л. Модзалевського «Малороссийский гербовник»: «Щит: в червоному полі золоте колесо, увінчане на вісі срібним хрестом. Нашоломник: три страусині пера» [8, с. 109].

Цікавою є легенда цього гербу. Він названий від імені першого власника. Рицар на ім'я Осорія поїхав до Чехії на турнір змагатись за дівчину. Після перемоги йому було поставлено умову: залишитись в Чехії або вирушати додому без посагу дівчини. Він пішов на хитрість і всі її коштовності були заховані в осях та колесах від возу. Успішно повернувшись додому, він на своєму гербі зобразив колесо від возу і меч, в пам'ять про подорож [1].

У польському гербовнику Б. Папроцького пишеться, що походить цей герб з Чехії. Війт Войцех за заслуги отримав герб Осорія від короля Владислава Локетка, багато заможних родин його використовувало, називали його Starza [2, с. 559]. Перелік родів подається в «Польському гербовнику» – це Білицькі, Бохловські, Богдан, Бокловські, Брохоцькі, Буковські, Бушковські, Цеплінські, Дубецькі, Філіповські, Коло, Коломийські, Конарські, Кондрацькі, Костшецькі, Ковальовські, Кшивошевські, Курські, Лясовські, Лязаньські, Непочолтовські, Пелка, Песковські, Рус, Русецькі, Шлеєвіц, Шанецькі, Седзімір, Стадніцькі, Стенш, Сьвечка, Теравські, Трояновські, Твербус, Творковські, Тиравські, Злоцькі, Злотніцькі [1].

Окрім гербу на печатці також наявне зображення прапорів, барабанів, гармат. Стосовно цього А. Б. Лакієр у праці «Русская геральдика» висловлює думку, що фігури зображені на печатках досить часто запозичені геральдиком з звичайного життя, війни, полювання. Світське життя внесло в геральдику корони, дорогоцінне каміння, з військового побуту запозичені та внесені до геральдики знамена, шаблі, шпаги, списи, гармати, стріли та ін. [6, с. 68].

Аналогічне (до описуваної нами печатки) зображення прапорів, гармат, литаври та барабана зустрічаємо на зображенні печатки камер-юнкера Григорія Олександровича По-

1 Народився 18.02.1945 р. Проживає в с. Подільське.

тьомкіна [11, с. 104], що датується 1763 роком (рис. 2). Це дає підстави датувати описувану нами печатку-матрицю XVIII століттям.

Інформацію про господаря печатки може дати зображена в нижній частині основи матриці літера «П». Ми припускаємо, що це може бути перша буква прізвища її власника. Оскільки досліджувана матриця знайдена біля села Подільське, то ми вирішили шукати власника безпосередньо в самому селі та навколишніх селах. Село Подільське до 1963 р. мало назву Привороття², було королівським маєтком, а з приєднанням Поділля до Росії – зареховане до державних маєтків [10, с. 775]. Оскільки власника воно не мало, то ми вирішили шукати в околицях. З дослідження В. Гульдмана «Поместное землевладение в Подольской губернии» [5] ми склали список (ймовірних власників печатки-матриці) власників землі та керуючих в околицях с. Привороття (сьогодні Подільське):

1. Пиварович О. Г. – с. Струга [5, с. 883].
2. Пілецький І. В. – м. Студениця [5, с. 884].
3. Погоржельський А. Б. – м. Замихів [5, с. 848].
4. Попель С. І. – с. Вихрівка [5, с. 832].
5. Поплавський К. С. – с. Грушка [5, с. 839].
6. Поступальські (кілька сімей) – с. Теремці [5, с. 886].
7. Процик Р. А. – с. Лоївці [5, с. 865].

Цікаво, що родина Пілецьких серед інших гербів користувалася гербом «Топор» [2, с. 487], який має іншу назву Старжа [2, с. 85]. Так само герб Осорія має давнішу назву Старжа [2, с. 559]. Можливо, знаючи стару назву родинного герба, пан І. В. Пілецький міг використовувати печатку із зображенням гербу Осорія, але це лише одна з версій.

Нажаль, ми не знайшли ні підтвердження, ні спростування, що хтось із згаданих вище родів користувався гербом Осорія. Також не можна виключати тієї версії, що господар досліджуваної печатки-матриці міг не мати власності в цій місцевості, а просто загубити її під час військового походу, полювання чи просто проїжджаючи через ці території.

Виникає питання: чи могли інші шляхетські роди, предки яких не мали відношення до гербу Осорія користуватись цим гербом у XVIII ст.? Виявляється, що так. Ще в результаті підписання Городельської унії 1413 року, укладеною між Річчю Посполитою та Литовсько-руською державою, відбулось зрівняння прав шляхти Королівства Польського та низки шляхетських родів Великого князівства Литовсько-Руського. Таким чином литовська, українська та білоруська шляхта почала входити в систему координат європейського шляхетства та геральдики. Відповідно до Городельської унії, близько 30 польських гербів були закріпленні за представниками литовсько-українсько-білоруської шляхти [4].

Частина шляхти, що переходила на службу до Московії підтверджувала свої привілеї ще з XVII ст. Після поділів Речі Посполитої наприкінці XVIII ст. Правобережна Україна (Київщина, Волинь, Поділля) увійшла до складу Російської імперії. Місцеву шляхту зрівняно в правах з російським дворянством, а шляхетські привілеї були обмежені розпорядженнями царського уряду [13].

Після польського повстання 1830–1831 років Російський уряд розпочав ряд заходів, спрямованих проти шляхти. Найбільшим ударом по польській шляхті була перевірка шляхетства, перевірка документів про шляхетський стан – засіб, яким російський уряд вирішив ліквідувати шляхетство як чужий організм у російській системі. В цей час складалися родові книги на підтвердження дворянського походження. Цій темі присвячена робота Є. Чернецького «Родовий герб у легітимаціях Правобережної шляхти кінця XVIII – першої третини XIX ст.» [12]. Дослідник зазначає, що правобережна шляхта масово подавала наприкінці XVIII і впродовж першої третини XIX ст. серед доказів свого дворянського похо-

2 1.03.1963 р. Хмельницький облвиконком ухвалив с. Привороття Нефедовецької сільської ради перейменувати на Подільське [3, с. 7].

дження родові книги та рисунок герба, намагаючись потрапити до привілейованого стану дворян Російської імперії, хоча це не завжди їй вдавалося [12, с. 61]. У 1840 р. скасовано шляхетське судівництво, замість якого запроваджувалося загальноросійське, а указ 1852 р. вимагав, щоб землевласники з шляхти висилали своїх синів до військової служби [13]. Таким чином, про-польськи налаштована дрібна шляхта поступово була декласована, тобто зрівнювалась в правах з міщанством чи селянством. Про це веде мову історик С. Лисенко: «Якщо протягом 1801–1803 рр. до дворянського стану було інкорпоровано майже всю дрібну шляхту краю (так, наприклад, по Подільській губернії трохи більше 13 тис. родин), то в період з 1831–1853 рр., а особливо в часі діяльності Київської центральної ревізійної комісії протягом 1840–1845 рр. було декласовано на території Київської, Волинської і Подільської губерній майже всі родини дрібної, а точніше не володіючої спадковою землею шляхти» [7, с. 27]. Отже, нащадки давніх шляхетських родів, які не мали спадкової землі, втрачали свій статус на теренах Російської імперії.

У праці В. Лукомського та В. Модзалевського «Малоросійський гербовник», виданій у 1914 р., є зображення гербу Осорія, (майже ідентичне із зображенням гербу в гербовнику Б. Папроцького – рис. 3), поряд з яким згадується прізвище Мартоси [8, с. 109], що свідчить про те, що згаданий герб використовувався дрібною шляхтою, що проживала на території України протягом XVII–XVIII ст.

Досліджуючи «Общий Гербовник дворянских родов Всероссийской империи» [9], ми помітили, що в переліку гербів немає гербу з назвою Осорія. Можливо це пов'язано з тим, що носії гербу Осорія не змогли довести своїх прав на дворянство в Російській імперії. Але у вказаній праці є перелік родин, які у своєму гербі використовують зображення колеса [9], можливо інші роди, створюючи герби, трансформували окремі елементи з гербу Осорія в нові. Наприклад, зображення меча і колеса є на гербі полковника Деана Суботича (рис. 4) [9].

Підводячи підсумки нашої розвідки, можна сказати, що досліджувана печатка-матриця є унікальним, важливим джерелом для вивчення сфрагістики XVIII ст. Особливо цікавою вона є тим, що увібрала в себе елементи впливу європейської (герб Осорія) та російської (прапори, гармати, барабани, литаври) геральдики. Час використання – XVIII ст. – період, коли Поділля стало частиною Російської імперії, тоді неодмінною умовою існування шляхти була лояльність до російського царизму. Саме тому поряд з родовим гербом зображено елементи, запозичені з військового життя, які були притаманні для російської геральдики. Хоча нам не вдалося дізнатися хто є власником матриці-печатки, проте шанси є. Відповідь на це питання, думаю, лежить на сторінках однієї з архівних справ XVIII століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.

1. Herbarz Polski. – Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.hsi.zhp.info/piotrek/ossoria.html>.
2. Paprocki V. Herby rycerstwa polskiego / wyd. Kazimierza Jozefa Turowskiego. – Krakow: Nakladem wydawnictwa biblioteki polskiej, 1858. – 964 s.
3. Будзей О. Кризь роки / О. Будзей // Подолянин. – 2006. – 11 серп. – С. 7.
4. Герби Української шляхти. – Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.surma-ua.info/?p=4548>.
5. Гульдман В. К. Поместное землевладение в Подольской губернии / сост. В. К. Гульдман. – Каменец-Подольск, 1903. – 898 с.
6. Лакиер А. Б. Русская геральдика / Соч. Александра Лакиера. – СПб: тип. II-го Отд. Собств. Е. И. В. канцелярии, 1855. – 632 с.
7. Лисенко С. Дрібна шляхта Ушицького повіту за документами Подільського дворянського депутатського зібрання / С. Лисенко // II Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства. – Біла Церква, 2000. – Вип. I. – С. 26–29.
8. Лукомский В. К. Малоросійський гербовник. С рисунками Егора Нарбута. Репринтне издание / В. К. Лкомский, В. Л. Модзалевский. – Киев: Либідь, 1993. – 213 с. + табл.

9. Общий Гербовник дворянских родов Всероссийской империи. – Электроний ресурс. Режим доступу: <https://gerbovnik.ru>
10. Приходы и церкви Подольской епархии / под ред. свящ. Евфимия Сецинского. – Біла Церква: Вид. О. Пшонівський, 2009. – 996 с.
11. Снимки древних русских печатей государственных, царских, областных, городских, присутственных мест и частных лиц. – М.: Изд. Ком. при Моск. глав. архиве Мин-ства иностр. дел, 1880 [на обложне 1882]. – 126 с.
12. Чернецький Є. Родовий герб у легітимаціях Правобережної шляхти кінця XVIII – першої третини XIX ст. / Є. Чернецький // Генеалогічні записки. –2015. – Вип. 13. – С. 61–66.
13. Шляхта. – Електронний ресурс. Режим

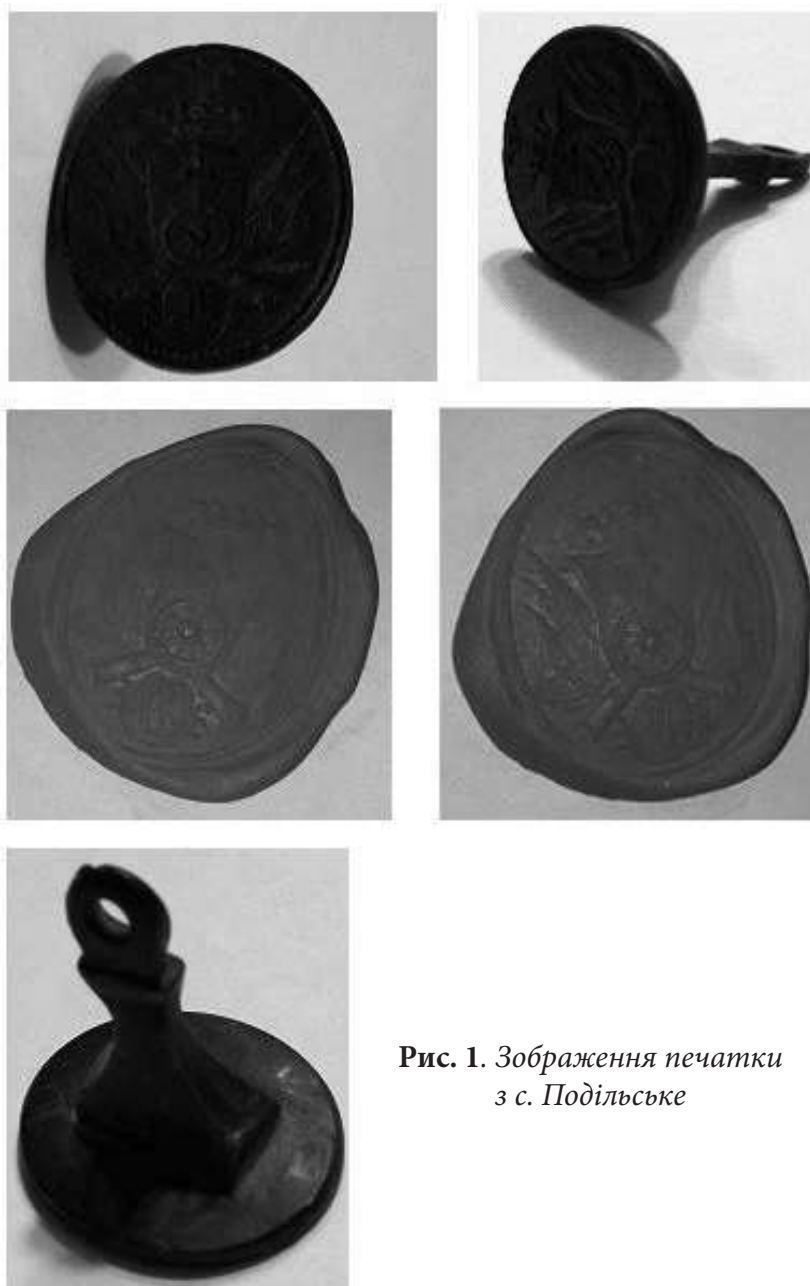

Рис. 1. *Зображення печатки з с. Подільське*

Рис. 2. Печать камер юнкера

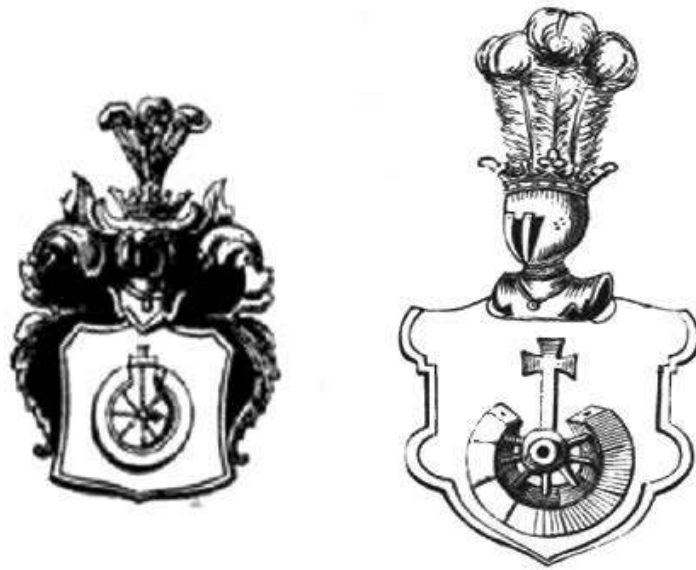

Рис. 3. Зображення гербу Осорія

Рис. 4. Зображення гербу полковника Деана Суботича